

Збіральнікі духоўнай спадчыны

Не кожны народ, як беларусы, можа пахваліцца багатай духоўнай спадчынай сваіх продкаў. Нягледзячы на розныя, падчас нават трагічныя накірункі грамадска-палітычнага і культурнага жыцця, наш народ зьярог шматлікія старажытныя звычаі і абрады, разнастайную вуснапаэтычную творчасць. Безумоўна, на сёння яна сабрана і вывучана далёка не ўся. Найбольш поўным і сістэматызаваным з'яўляецца 30-томнае акадэмічнае выданне беларускага фальклору. Яно сведчыць пра тое, што Берасцейшчына як асобны рэгіён таксама мае сваё адметнае і непаўторнае духоўнае багацце. Яго самабытнасць і разнастайнасць заўсёды прыцягвалі ўвагу многіх вучоных, этнографіаў, фалькларыстаў. Сярод іх былі і нашы землякі - ураджэнцы гэтага краю. [...]

[...] Уважліва адносіліся да жыцця народа, яго вуснапаэтычнай творчасці Ян Чачот і Эліза Ажэшка. Першы прысвяціў сябе збіранню і захаванню беларускіх народных песень, якія былі надрукаваны ў шасці фальклорных зборніках. Большасць з іх запісаны ў Наваградскім павеце, у тым ліку на Баранавіччыне і Ляхаўшчыне, дзе некаторы час жыў Ян Чачот. [...]

Літаратура XI – XVIII стагоддзяў

Рэха стагоддзяў

Кожны народ, дасягнуўшы пэўнай ступені самапазнання пачынае ўсведамляць значэнне і вартасць свайго мінулага, імкнецца захаваць памяць аб ім для нашчадкаў. Вось чаму перадаюцца з пакалення ў пакаленне легенды і паданні, а з узнікненнем пісьменнасці ствараюцца летапісы і хронікі. Апошнія з'яўляюцца адначасова помнікамі гісторыі і стаяць ля вытокаў прыгожага пісьменства нашага народа. [...]

Польскамоўныя пісьменнікі

Філаматы і філарэты. Францішак Багушэвіч пакінуў нам заповіт:

Знаць Чачота ўсе павінны
І пра Зана дабрачыннасць,
Пра Касцюшку, і Манюшку.
І пра песняроў.

(Ф.Багушэвіч. Песня // Багушэвіч, Ф.

Творы. Мн., 1967. С. 115)

Сцяг Касцюшкі, сцяг барацьбы за аднаўленне дзяржаўнасці паднялі і панеслі студэнты і выкладчыкі Віленскага універсітэта. У 1817 г. тут пачалі

дзеінічаць студэнцкія арганізацыі. Філаматы і філарэты ставілі сваёй галоўнай задачай слугаванне Айчыне, праз асвету і адукацыю рыхтаваць грамадства да вызвалення Бацькаўшчыны. Асаблівае значэнне яны надавалі вывучэнню роднага краю.

Большасць удзельнікаў гэтых студэнцкіх аб'яднанняў – беларуская моладзь (ім тады было ад 17 да 35 гадоў). З ліку 135 чалавек, дапытаных камісіяй Навасільцава, з Беларусі было 113, з Каралеўства Польскага – 6, з Украіны – 16 чалавек. Многія з іх – ураджэнцы Наваградчыны альбо там мелі сваіх сваякоў. Некаторых членаў маладзёжных арганізацый Віленскага універсітэта на Берасцейшчыну прывялі сяброўскія кантакты. Трэба думаць, што найчасцей усе філаматы і філарэты групаваліся ў Туганавічах, у маёнтку Верашчакаў.

Справа ў тым, што Тамаш Зан вучыўся ў Мінскай гімназіі з братамі Верашчакамі, асабліва пасябраваў з Міхалам. Верашчакі вызначаліся сваёй гасціннасцю. Міхал жа быў па натуры добры, спагадлівы, кампанейскі. Менавіта з Тамашам Занам Адам Міцкевіч трапіў у Туганавічы і там пазнаёміўся з Марыляй. Ігнат Дамейка быў блізкім сваяком Верашчакаў. Маці Міхала з'яўлялася яго роднай цёткай. Ян Чачот таксама з гэтых мясцінаў. [...]

Тамаш Зан бываў у многіх паселішчах Баранавіцкага раёна ў сваіх сяброў і сваякоў. Гэта Туганавічы, Завоссе, Сталавічы, Новая Мыш і інш. да арышту і высылкі на Урал, а таксама і пасля вяртання на радзіму. Многія філарэты сябравалі з Антанінай Юрага, той самай, чый муж у свой час хацеў запрыгоніць крашынцаў. Таму некаторыя з іх бывалі і ў Крошыне і ў Паланэццы. У 1843 годзе Тамаш Зан з'яўляўся адным са сведкаў на вяселлі яе дачкі з Завадскім у Крошыне. Праз тры гады ў час вясельнага падарожжа найпрамяністы зноў наведваўся ў Крошын і быў госцем Юрагаў. Бывалі ў Крошыне Ігнат Дамейка і Антон (Эдвард) Адынец.

Нельга не ўлічваць таго, што на тэрыторыі сучаснага Баранавіцкага раёна было шмат сядзібаў, дзе жылі сваякі і сябры філаматаў і філарэтаў, якіх яны часта наведвалі. Гэта вёскі Бортнікі і Вольна, якія належалі Слізням. З братамі Ота і Рафаілам (пазней вядомым скульптарам, у гонар якога ў Вольна адкрыта мемарыяльная дошка) сябравалі Тамаш Зан, Ян Чачот, Адам Міцкевіч і нярэдка бавілі свой канікулярны час. Наведваліся яны ў Задвею і Ішкалдзь, дзе служыў святаром сваяк Адама Міцкевіча Павел Грынашкевіч. Заны мелі сваякоў таксама і ў Паланэццы і часта тут бывалі. Са Сталавічамі звязаны іменны Ігната Дамейкі і Адама Міцкевіча.

Найчасцей усё ж такі віленская моладзь у час летніх канікулаў збіралася ў Туганавічах. Пра гэта сведчыць так званы Камень філарэтаў – велізарны

валун, які знаходзіцца ва ўрочышчы за вёскай Карчова непадалёку ад Туганавічаў. І цяпер ён здзіўляе сваёй велічынёю, а гэта ўсяго яго частка, бо ў 30-я гады знайшоўся нейкі шустры прадпрымальнік, які хацеў выкарыстаць яго ў гаспадарчых мэтах. На шчасце, умяшалася грамадскасць, і цяпер гэты велізарны валун не проста помнік прыроды, але і помнік нашай гісторыі і культуры. Жыве ў наваколлі легенда, што менавіта гэты камень быў своеасаблівай трыбунай, з якой юныя патрыёты гаварылі свае палкія прамовы пра неабходнасць маральнага самаўдасканалення, пра асвету народа, вострую патрэбу ведаць свой край, аддаваць яму свае маладыя сілы.[...]

Сярод філаматаў і філарэтаў былі людзі розных схільнасцей і зацікаўленняў. Яны ўнеслі значны ўклад у развіццё навукі і культуры. На жаль, даводзіцца гаварыць, што не свайго народа. Ігнат Дамейка – чылійскага, Тамаш Зан, Юзаф Кавалеўскі і інш. – рускага. І мае рацыю Кастусь Цвірка, які гаворыць: «Высылаючы філаматаў і філарэтаў з «акругі Віленскага універсітэта» ў Расію, царскія ўлады хацелі дасягнуць адначасова некалькіх мэтаў: першая — гэта, вядома ж, пакаранне маладых людзей за вальнадумства – «в назидание» іншым, другая – знішчэнне ў самым зародку беларускага нацыянальнага руху як часткі агульнапольскага (лепш бы сказаць агульнарэчпалітаўскага) руху і трэцяя – рабаванне «мазгоў», інтэлектуальнага патэнцыялу Беларусі» (*Кастусь Цвірка. Паданне пра філаматаў, або Доля аднаго пакалення // Філаматы і філарэты. Мн., 1998. С.19*).

Філаматы і філарэты вылучалі з свайго асяроддзя генія мастацкага слова Адама Міцкевіча. За ім ідуць Ян Чачот, Тамаш Зан, Аляксандр Ходзька, Антон Адынец, Ануфры Петрашкевіч. Аднак і тыя, хто не сталі пісьменнікамі, цудоўна валодалі пяром і пакінулі свае дарожныя нататкі, дзённікі, лісты, якія таксама з'яўляюцца фактам літаратуры.[...]

Ян Чачот (1796 – 1647). Кастусь Цвірка так ацаніў месца паэта ў гісторыі нацыянальнага мастацкага слова: «Я.Чачот – гэта досвітак беларускай літаратуры, яе першыя крокі, прадвесне нашага нацыянальнага адраджэння» (*Кастусь Цвірка. Песня з Наваградчыны // Ян Чачот. Наваградскі замак: Творы. Мн., 1989. С.5*).

Хоць Ян Чачот нарадзіўся на Гарадзеншчыне ў вёсцы Малюшычы Карэліцкага раёна 7.07.1796 г., тым не менш ралавыя карані Чачотаў па жаночай лініі з Баранавіччыны. Адзін з продкаў пісьменніка ў 1545 г. атрымаў права на валоданне маёнткам цесця Яршова (цяпер такое паселішча не знайсці на карце Баранавіцкага раёна, яно знікла ў другой палове мінулага стагоддзя) каля Моўчадзі. Дзед Яна Чачота гаспадарыў у Гараінаўшчыне, размешчанай у цяперашнім Гарадзішчанскім сельсавеце.

Раннія дзіцячыя гады пісьменніка прайшлі на Берасцейшчыне. Справа ў тым, што яго бацька, беззямельны шляхціц, узяў у арэнду маёнтак Рэпіхава (цяпер Ляхавіцкі раён). Улічваючы тое, што Ян Чачот лічыў сваёй малой радзімай Мыш і нават меў мянушку Ян з Мышы, то апошнім часам выказваецца думка, што тут і прайшлі яго дзіцячыя гады. З памятлівага на ўражанні дзяцінства ідзе захапленне Яна Чачота рэчкай Мышанкай, Калдычэўскім возерам, краявідамі Наваградчыны. Тут пісьменнік далучыўся да легендаў і паданняў краю, тут палюбіў яго песні, тут авалодаў мовай свайго народа, тут бачыў, як жыве селянін і пранікаўся да яго любоўю.

З Мышы падаўся Ян Чачот на вучобу ў Наваградак, дзе вучыўся і Адам Міцкевіч. Яны пасябравалі, і сяброўскія пачуцці пранеслі праз усё жыццё. Напэўна, Ян Чачот праводзіў свае школьныя і студэнцкія канікулы, хоць і часткова, бо зарабляў сам сабе на хлеб, на Баранавіччыне. Мы сёння не можам дакладна сказаць, як пазнаёміўся Ян Чачот з Міхалам Верашчакам, аднак пра тое, што яны адзін аднаго добра ведалі, сведчыць балада Яна Чачота «Калдычэўскі шчупак», прысвечаная Міхалу Верашчаку.

Як вядома, паэзія Яна Чачота характарызуецца дыдактызмам. Непазбаўлены і гэты твор павучанняў-зваротаў да Міхала, асабліва ва ўступе, каб той пакінуў марнаваць час у нікчэмных забавах і гулянках, каб узяўся за працу, бо прырода надзяліла яго здольнасцю і талентам. Пісьменнік тут выступае як клапатлівы бацька ў адносінах да Верашчакі. Любоў да гаспадара Туганавічаў і ўшчучванне яго паядналіся ў адзінае цэлае. З гэтага вынікае, што Ян Чачот бываў у Туганавічах, добра ведаў сям'ю Верашчакаў, сябраваў з Марыляй. Пасля ссылкі яна падтрымлівала сябра маладосці.

У жыцці і творчасці Яна Чачота выразна вылучаюцца два перыяды: да арышту і ссылкі на Урал і па вяртанні на радзіму. Абодва яны непасрэдна звязаныя з Баранавіччынай. Як адзін з арганізатараў і кіраўнікоў згуртаванняў студэнцкай моладзі пры Віленскім універсітэце Ян Чачот прымаў непасрэдны ўдзел ва ўсіх мерапрыемствах філаматаў і філарэтаў, актыўна быў уключаны ў вывучэнне роднага краю, яго песняў, легендаў, паданняў. Ян Чачот пісаў на дзвюх мовах – беларускай і польскай. Падзеі ў баладах «Калдычэўскі шчупак», «Узногі», «Мышанка» адбываюцца на Баранавіччыне. У іх шырока выяўлены рэгіянальныя каларыты.

У баладзе «Мышанка» апавядаецца, як узніклі назвы мястэчка Мыш і рэчкі Мышанка. Пра гэта Ян Чачот чуў у гады свайго маленства, калі тут жыў. У першай легендзе, асэнсаванай у баладзе, ўздымаюцца маральныя праблемы. З аднаго боку, ратаванне дзяўчынай, нават цаной жыцця, сваёй годнасці, з другога – праяўленне сілы, улады, каб задаволіць свае патрэбы юнаком-шляхцічам, тым больш, што найхутчэй дзяўчына – прастачка, і

пакарання за ўчыненае зло не будзе. Народ ухваліў учынак прыгажуні і ў яе гонар, дзе тая ўтапілася, назваў безымянную рэчку прозвішчам дзяўчыны – Мышанка. Такой пазіцыі прытрымліваецца і герой-апавядальнік. Юнак-забойца «над тою ракой ціхаплыннай Паставіў мястэчка навечна І Мышшу назваў яго – у памяць дзяўчыны, Што так загубіў недарэчна». Бераг Мышанкі, дзе ўтапілася прыгажуня, стаў для вясковай моладзі месцам забаў і адпачынку, месцам, дзе яны выбіраюць сабе суджанага, коцячыся з горкі.

Другое паданне пра паходжанне назоваў ракі і мястэчка больш праявітае. Той, хто яго закладваў, вырашыў даць такую назву, якую першую істоту сустрэне. І падаўся ў накірунку Цепліводы. Такой істотай аказалася мыш. Адсюль і найменні – Мыш, Мышанка. У канцы балады паэтызуюцца мясціны, дзе прайшло дзяцінства Яна Чачота. Тэкст паэмы дае падставы думаць, што сябрамі шляхецкага хлопчыка маглі быць і сялянскія дзеці, што ў тых гады Ян не цураўся сялянскіх клопатаў, якія выконвалі яго вясковыя аднагодкі:

О мілы ўспамін! Дарагая Мышанка!
Зноў снішся ты ў барве заранак.
Найпершая ў свеце мая ты каханка,
Мільгнуў тут жыцця майго ранак.
Мае ўсе тут гульні, блуканні, забавы,
Высочваў я рыбку тут днямі,
Траву нёс кароўкам, рваў кветкі, рухавы
Тут «біўся» не раз з «казакамі».

(Філаматы і філарэты. Мн., 1998. С.138).

Менавіта тут, у Мышы, пераконвае чытача аўтар балады «Мышанка», былі сфарміраваны яго жыццёвыя і эстэтычныя ідэалы, ўяўленне пра дабро і зло, хараство, гармонію, пра высокае і вартаснае, брыдкае і нікчэмнае. І зусім невыпадкова ў Новай Мышы ў 1996 г. Яну Чачоту быў пастаўлены помнік.

Балада «Узногі» таксама бярэ свае вытокі з Берасцейшчыны. Узногі – гэта назва вёскі, якая цяпер знаходзіцца ў Малахавецкім сельсавеце. У аснове гэтай балады – сацыяльны канфлікт: звярыная жорсткасць пана з Узногаў у адносінах да сваіх прыгонных сялянаў. Даведзеныя да голаду людзі вымушаны кідацца шукаць паратунку ў лесе: прывезці дроў, сабраць збанок ягад, сарваць жменю арэхаў. Таго, хто парушаў забарону гаспадара, катавалі да смерці. Так была зведзена са свету ўся сялянская сям’я.

Усім мастацкім зместам балады «Узногі» Ян Чачот сцвярджае, што Бог не можа дараваць зло. Яно будзе абавязкова пакарана. Панская сям’я згарэла ў лесе, калі прыехала туды за арэхамі, згарэла ў жудасных пакутах. Страшную расплату паслаў Бог за несправядлівасць, жорсткасць,

бесчалавечнасць. Сімпатыі Яна Чачота на баку сялянаў. Узногаўскі пан, на думку паэта, – з’ява тыповая. Пісьменнік пратэстуе супраць паншчыны, раскрывае сваю асветніцкую праграму, каб памешчыкі дазвалялі сялянам карыстацца лесам і адначасова вучылі іх быць яго дбайнымі гаспадарамі, каб бралі паны прыклад з еўрапейскіх краін і выходзілі ў прыгонных культуру лесакарыства.

У аснове балады «Калдычэўскі шчупак» – народнае паданне пра тое, як у Свіцязі злавлілі акальцаванага ў Калдычэўскім возеры шчупака. Праз баладу праходзіць думка пра яднанне двух знакамітых на Наваградчыне шляхецкіх родаў – Верашчакаў і Анцутаў. Першыя мелі маёнткі каля возера Свіцязь, другія – каля Калдычэўскага. Пісьменнік распрацоўвае інтрыгавальны сюжэт. Шчупак незвычайнай велічыні быў злоўлены на свяце ў Анцутаў у гонар нараджэння доўгачаканай дачкі. Тады ён быў акальцованы і адпушчаны ў раку. Паўторна ж быў злоўлены ўжо ў Свіцязі, калі ў абодвух родаў падраслі дзеці: у Анцутаў – дачка, у Верашчакаў – сын. Злоўлены шчупак – выпадак, каб маладыя людзі сустрэліся, пакахалі адзін аднаго і пабраліся. Гісторыя пра калдычэўскага шчупака – гэта яшчэ адзін урок Міхалу Верашчаку, каб ён не марнаваў часу, каб заводзіў сям’ю. Гэта была б самая радасная вестка для аўтара балады.

Пасля разгрому таварыстваў філаматаў і філарэтаў Ян Чачот быў высланы на Урал, Кізляр, Уфа, пазней Цвер, Таржок – мясціны, дзе давялося пабываць Яну з Мышы. Толькі ў 1883 г. Ян Чачот, цяжка хворы, вярнуўся на радзіму. Нейкі час жыў і працаваў на Віцебшчыне. Там пачаў па-сапраўднаму тытанічную працу – запіс беларускіх народных песняў, іх пераклад на польскую мову. Гэтую працу прадоўжыў, калі нарэшце атрымаў дазвол жыць на Наваградчыне. Тры гады (1841 – 1844) працаваў у Шчорсах у знакамітай бібліятэцы Я. Храптовіча. Пасля яго смерці аказаўся беспрацоўным, вярнуўся на Баранавіччыну, туляўся па сваяках і знаёмых то ў Вольне, то ў Бортніках, то ў Далматоўшчыне. На гэты перыяд прыпалае выданне шасці кніг беларускіх народных песняў «Сялянскія песенькі з-пад Нёмана і Дзвіны» не толькі ў перакладзе, але і ў арыгінале. У 1847 г. выехаў на лячэнне ў Друзгенікі (цяпер тэрыторыя Летувы), дзе і памёр.